

A történelem iránya és értelme Edmund Husserl filozófiájában

Bevezetés

Az egykor népszerűnek számító anekdota szerint, amikor 1922 júniusában Heidegger elkísérte a Londonba készülődő, ott előadást tartó Husserlt a pályaúdvarra, Husserl útközben elmesélte Heideggernek, miről szándékozik beszélni Angliában. Heidegger egy ponton rákérdezett: „Jó, jó, titkos tanácsos úr, de hol marad a történelem?”, amire Husserl, Heidegger visszaemlékezései szerint ezt felelte: „Óh, azt egészen elfelejtettem.”¹ A hagyatékban ránk maradt kéziratok és előadásszövegek tanúsága alapján ezt az anekdotát – mely azt sugallja, hogy legalábbis a húszas években Husserlnél még egészen marginálisnak számított a történelem problémája – nem árt megfelelő körütekintéssel és óvatossággal kezelni. A fennmaradt dokumentumok szerint a történelem problémája – mindenekelőtt a történeti intersubjektivitás és a teleológia címszavai alatt² – Husserlnél már az 1900-as évek második felében meghatározó problémának számított, a nevezetes, Heideggertől származó és Gadamer által ránk hagyományozott

DOI: 10.61901/Kellek.2024.72.07

A szerző a Budapesti Gazdasági Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok Tanszékén egyetemi docens.

Email: marosan.bencepeter@uni-bge.hu

A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj BO/00143/23/2 számú projektjének, valamint az NKFIH 138745. számú pályázatának támogatásával készült.

- 1 Vö. Fehér M. István: *Martin Heidegger. Egy XX. századi gondolkodó életútja*. Göncöl Kiadó, Budapest, 1992, 86. sk., lábjegyzetben.
- 2 Lásd mindenekelőtt: Edmund Husserl: *Zur Phänomenologie der Intersubjektivität. Texte aus dem Nachlass. Erster Teil. 1905–1920*. Martinus Nijhoff, Hága, 1973. Uő: *Grenzprobleme der Phänomenologie. Analysen des Unbewusstseins und der Instinkte. Metaphysik. Späte Ethik (Texte aus dem Nachlass 1908–1937)*. Springer, New York, 2014.

anekdota idején pedig már jelentősebb figyelmet élvezett, mint azt az 1916 és 1920 közötti *Bevezetés a filozófiába*,³ valamint az 1923/1924 téli szemeszterben tartott, *Első filozófia* című egyetemi kurzusok szövegei is mutatják.⁴

Husserl sok elágazással bár,⁵ de viszonylag lineáris utat járt be attól a ponttól fogva, hogy matematikusnak indult, miután, Carl Weierstrass javaslatára figyelme a matematika filozófiai megalapozása felé fordult, ahonnan logikai, majd tágabb ismeretelméleti kérdések felé jutott tovább (ezen erőfeszítések gyümölcsét jelentette a neki igazi hírnevet és ismertséget ajándékozó *Logikai vizsgálódások* című, 1900/1901-ben két kötetben megjelent mű),⁶ ahonnan végül, mindenekelőtt az 1906 körül végrehajtott transzcendentális fordulat eredményeképpen oly módon tágította ki filozófiai elemzéseinek horizontját, hogy az minden kérdést felöleljen. Az ész problémája, és speciálisan a racionalitásba, a világ végső soron racionális voltába vetett hit, ahogy filozófiai vizsgálódásainak horizontja szélesedett, viszonylag hamar gondolkodásának lényeges motívuma lett. Husserl számos tekintetben a felvilágosodás egyik kései letéteményesének és képviselőjének tekinthetjük, mindenekelőtt abban a vonatkozásban, hogy élete végéig szilárdan hitt a világ racionális voltában, és abban is, hogy az emberi életnek és történelemnek van bizonyos mélyebb értelme.⁷

Husserlnél meglehetősen korán – legkésőbb 1906-ot követően – szilárd elképzeléssé vált, hogy a történelemnek kell, hogy legyen valamiféle iránya, és kell, hogy az emberi élethez, valamint a történelmi eseményekhez kapcsolódjon valamiféle nem teljesen önkényes értelem. Arról a gondolat-ról van szó, hogy az ember egyéni élettörténete és maga a világtörténelem

- 3 Edmund Husserl: *Einleitung in die Phänomenologie. Vorlesung 1912*. Springer, New York, 2023.
- 4 Edmund Husserl: *Erste Philosophie (1923/4). Zweiter Teil: Theorie der phänomenologischen Reduktion*. Martinus Nijhoff, Hága, 1959.
- 5 A „sok elágazást” itt hangsúlyoznám, mivel a későbbi problémák – etika, Isten, interszubsztivitás, történelem, időtudat, testiség stb. – előképét, illetve kifejezett előzetes vizsgálatait már meglehetősen korán, filozófiai karrierje kezdeteinél, az 1890-es években is megtaláljuk. Ezek a kérdések azonban szisztematikus, filozófiailag magasabb szintű elemzésben később részesültek igazán, mindenekelőtt 1906 után, tehát az 1900-as évek (első évtizedének) második felétől kezdve.
- 6 Edmund Husserl: *Logische Untersuchungen. Erster Teil. Prolegomena zur reinen Logik. Text der 1. und der 2. Auflage*. Martinus Nijhoff, Hága, 1975. Uő: *Logische Untersuchungen. Zweiter Teil. Untersuchungen zur Phänomenologie und Theorie der Erkenntnis. In zwei Bänden*. Martinus Nijhoff, Hága, 1984.
- 7 Ami az emberi élet és történelem mélyebb értelmét illeti, ebben a felvilágosodás gondolkodóinak egy része hitt, mindenekelőtt a Husserl szempontjából igazán fontosnak számító klasszikus német idealizmus (és Kant), illetve a német felvilágosodás gondolkodói.

is – mint a természet és a társadalom története – több események kusza és maradéktalanul véletlenszerű egyvelegénél, hogy tehát a látszólagos káosz mögött van egy többé-kevésbé világos és ésszerű rend. Husserl filozófiája, különösen a kései, kifejezetten történelemfilozófiai elmélkedések, melyeket a filozófus az 1936-os, *Az európai tudományok válsága és a transzcendentális fenomenológia* című utolsó nagy opuszban összegzett, egy erre irányuló nagyívű bizonyítási kísérletnek is tekinthetők.⁸

Ebben a bizonyítási kísérletben a *teleológia* már említett, az 1912-es második, *Eszmék egy tiszta fenomenológiához és fenomenológiai filozófiához* című főműben is fontos helyet betöltő fogalma játszott lényegi szerepet.⁹ A teleológia Husserlnél a fenomének, még pontosabban az eseményszerű megjelenések lényegstruktúrájának arra a jellegzetességére utalt, hogy Husserl szerint a fenomenális folyamatok mindig valamilyen célra irányulnak. Egy kommunikatív aktus arra irányul, hogy a másik személlyel megértessük magunkat, megismerési procedúra ez arra, hogy a dolgok ilyen vagy olyan tulajdonságait feltárja. Ezek a folyamatok nem mindig érik el céljukat, sőt, talán sokszor nem. Beszélgetéseinket időről időre félreértések és meg nem értések tarkítják. A világ vagy a dolgok ilyen vagy amolyan jellemzőinek feltárására irányuló kísérletek sokszor generációk munkáját veszik igénybe, mire egy-egy ilyen célkitűzés sikerrel jár, rengeteg visszaesséssel és tévúttal megterhelve. Husserl azonban úgy gondolja, hogy minden ilyenféle folyamatnak, egyáltalán minden fenomenális eseménynek a szerkezetébe bele van kódolva a célra irányultság, az, hogy előbb-utóbb ezek a folyamatok célt érnek, beteljesítik azt az inherens *téloszt*, amit a fenomenológiai tekintet *a priori* lényegszerkezetükben evidensen meg tud ragadni.¹⁰

Husserl, mint hamarosan részletesen is fogjuk látni, a történelmet – a kozmikus, éppúgy, mint az emberi történelmet – egymásra épülő és egymásba szövődő teleologikus struktúrák rendszereként fogta fel.¹¹ Ebben

- 8 Edmund Husserl: *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie. Eine Einleitung in die phänomenologische Philosophie*. Martinus Nijhoff, Hága, 1976. Magyarul: *Az európai tudományok válsága és a transzcendentális fenomenológia*. Első kötet. Ford. Berényi Gábor és Mezei Balázs. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 1998.
- 9 Edmund Husserl: *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Erstes Buch: Allgemeine Einführung in die reine Phänomenologie 1. Halbband: Text der 1–3. Auflage, Nachdruck*. Martinus Nijhoff, Hága, 1976. Lásd különösen a 125. oldalt.
- 10 Ehhez: Marosán Bence Péter: Szabadság és megismerés Edmund Husserl ismeretelméletében és történelemfilozófiájában. *Korunk*, 2017. (28):10, 76–85.
- 11 Husserl történelemfilozófiáját illetően magyarul, a teljesség igénye nélkül, lásd például Vajda Mihály: *Posztmodern Heidegger*. T-Twins Kiadó–Lukács Archívum–Századvég Kiadó, Budapest, 1993. Toronyai Gábor: *Tudományos életfilozófia. Tanulmány*

a keretben az értelmes emberi élet kérdése az *autenticitás* vagy *tulajdonképpeniség* kérdéseként vetődött föl számára.¹² Az ember esetében ez az öntudatos, eszes, önálló, racionális döntésekre alapozott, morális felelősségben töltött, valamint a minőségi kultúra létrehozására és élvezetére képes életet jelentette – mind egyéni, mind kollektív szinten. Ahogy egy helyen fogalmaz, „az apodikticitásban való életet”¹³. Husserl persze nem naiv, nem gondolja, hogy az ember mindig képes lenne a legmagasabb szintű racionalitásban és bizonyosságban élni, de úgy gondolja, mind egyéni, mind kollektív szinten legalábbis ez az eszme kellene, hogy irányt szabjon a létezésnek. Ez történelemfilozófiájának egyik legfontosabb megfontolása.

A továbbiakban tanulmányom három nagyobb részre tagolódik:

1. A teleológia fogalma általában Husserlnél. A kozmikus teleológia ideája.
2. A teleológia szintjei Husserlnél és a teleológia mint feladat.
3. Autentikus együttlét mint az emberi történelem végső értelme.

1. A teleológia fogalma általában Husserlnél. A kozmikus teleológia ideája

A történetiség problémáját Husserl explicit és szisztematikus módon 1906 után,¹⁴ az akkortájt végrehajtott transzcendentális fordulatát követően

Edmund Husserl kései gondolkodásáról. Osiris Kiadó, Budapest, 2002. Schwendtner Tibor: *Husserl és Heidegger. Egy filozófiai összecsapás analízise.* L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2008. Uő: *Eljövendő múlt. Genealógia Nietzschénél, Husserlnél és Heideggernél.* L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2011. Varga Péter András: Husserl „utolsó könyve”. Filozófiatörténet és véglegesség-igény Husserl késői filozófiájában. *Elpis*, 2012. (10):1, 57–76.

- 12 Ehhez: Marosán Bence Péter: A filozófusok és a népvezérek állama. Heidegger és Husserl tulajdonképpeniségről és nem-tulajdonképpeniségről a politikában. In Gedő Éva – Schwendtner Tibor (szerk.): *Filozófia és nemzetiszocializmus. Értelmezések és kontextusok.* L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2016, 113–124. Uő: Autenticitás és narratív identitás. Az autentikus emberi lét lehetőségéről Heidegger, Tengelyi és Fehér M. István nyomán. In Daróczy Enikő–Laczkó Sándor (szerk.): *Lábjegyzetek Platónhoz 18. Az identitás?* Pro Philosophia Szegediensi Alapítvány – Magyar Filozófiai Társaság – Státus Kiadó, Szeged, 2020, 387–396.
- 13 Husserl: *Az európai tudományok válsága és a transzcendentális fenomenológia.* Első kötet. Id. kiad., 330. (A fordítást módosítottam – M. B. P.).
- 14 Első ízben, jól dokumentálható módon az 1906/1907 őszi szemeszterben tartott egyetemi előadása során. Edmund Husserl: *Einleitung in die Logik und Erkenntnistheorie. Vorlesungen 1906/07.* Martinus Nijhoff, Hága, 1985.

kezdte el tárgyalni a fenomenológiai filozófia horizontján. A transzcendentális fordulat lehetővé tette számára, hogy korábban szinte elképzelhetetlen módon tágítsa ki a fenomenológia elemzési körét, és legitim módon emelhesse be a fenomenológia tárgyalási körébe olyan jelenségeket és problémákat, amelyek korábban nem, vagy csak nagyon nehezen tűntek megközelíthetőnek a fenomenológiai szemléletmód számára – így, többek között, az interszubjektivitás, a történetiség, a testiség, a politika, az esztétikum és a metafizika problémái. A történetiség problémájának két legfontosabb és legáltalánosabb konceptuális vonatkozási pontját nála a *teleológia* és az *interszubjektivitás* fogalmai jelentették.

Az a gondolat, hogy az embernek, és általában a tudatnak lényegi sajátossága, hogy más szubjektumokkal, tudatokkal áll kapcsolatban, már a viszonylag fiatal Husserlnél megtalálható.¹⁵ Bizonyos szöveghelyek alapján – különösen kései korszakában azonban – úgy tűnik, Husserl időnként odáig ment, hogy egy individuális tudat, illetve szubjektum, a maga konkrétságában, csak egy társas, interszubjektív háttér alapján lehetséges.¹⁶ Már a *Logikai vizsgálódásokban*, ebben a bizonyos tekintetben korai műben megtaláljuk azt a gondolatot, hogy a tudomány fejlődése szempontjából mennyire fontos a különböző kutatógenerációk együttműködése.¹⁷ 1906 után a szocialitás, az interszubjektivitás kérdése úgy jelent meg, hogy milyen módon konstituálódik¹⁸ a tapasztaló, egyes szám első személyű szubjektumot körülvevő társas horizont – a „másik”, illetve a „többiek”, a „társadalom” mint sajátos jelenségek. Ehhez Husserl mindenekelőtt a „monász” Leibniztől, illetve – ebben az összefüggésben – Brentanótól is örökölt fogalmát használja fel. A „monász” megnevezéssel utal egy bizonyos szubjektum tudatszférájának a teljességére.¹⁹ Az interszubjektivitás

- 15 Tehát például már 1905-ben is. Lásd Husserl: *Zur Phänomenologie der Intersubjektivität...* Id. kiad., 1–3.
- 16 Ehhez: Dan Zahavi: *Husserl und die transzendente Intersubjektivität*. Kluwer, Dordrecht, 1996.
- 17 Husserl: *Logische Untersuchungen. Zweiter Teil. Untersuchungen zur Phänomenologie und Theorie der Erkenntnis*. Id. kiad., 16–17.
- 18 A „konstitúció” gondolata Husserlnél szintén 1906 után kezdett előtérbe kerülni. Azt jelenti: a dolgok, fenomének *a priori* (tehát szigorú, kivételt meg nem engedő általánosságú) törvények szerint való feltárulása, megmutatkozása a tapasztaló szubjektum számára. Ehhez: Robert Sokolowski: *The Formation of Husserl's Concept of Constitution*. Martinus Nijhoff, Hága, 1970; Uő: *Introduction to Phenomenology*. Cambridge University Press, Cambridge, 2000.
- 19 Ehhez: Mezei Balázs: *World and Life-world. Aspects of the Philosophy of Edmund Husserl*. Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main, 1995. Továbbá: Marosán Bence Péter: *Kontextus és fenomén. Igazság, evidencia és tapasztalat Edmund Husserl munkásságában*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2017. Uő: *Kontextus és fenomén II*.

úgy jelenik meg nála, mint univerzálisan nyitott monásközösség. Ezt a problémakört először szisztematikusan az 1910/1911 téli szemeszterében *A fenomenológia alapproblémái* címmel tartott egyetemi előadás szövegében,²⁰ majd 1912-ben az *Eszmék* második kötetében dolgozza ki.²¹

Husserl interszubjektív felfogásában az 1920-as évek alapvető fordulatot hoznak, szerves összefüggésben az úgynevezett „genetikus fenomenológia” koncepciójának megjelenésével, mely a keletkezés apriori törvényeire összpontosít, illetve ezen törvényeket hivatott feltárni.²² Nevezetesen: korábban (az úgynevezett „statikus fenomenológia” időszakában vagy ezen megközelítés nézőpontjából) az interszubjektív, illetőleg ezzel összhangban a monásközösség úgy jelent meg, mint tárgyi adott-ság, mint a tapasztaló egót körülvevő tárgyi horizont, illetve a tárgyak univerzális horizontjának egy bizonyos aspektusa vagy rétege. Az 1920-as évek genetikus fenomenológiai megközelítése viszont látni engedte az egóban rejtőző lényegi szociális aspektust is, azt tehát, hogy magát a transzcendentális egót kell lényegileg társas, interszubjektív lényként felfognunk. Ennek az időszaknak a szisztematikusan kidolgozott vívmánya a transzcendentális interszubjektív gondolata, az tehát, hogy az egyes transzcendentális ego soha nem szolipszisztikus, hanem más transzcendentális egók univerzális közösségébe ágyazódik bele; és az empirikus szociabilitással és társas léttel párhuzamosan kell beszélnünk egy transzcendentális interszubjektívról mint a transzcendentális, az empirikus szférát megelőző és meghaladó szféra lényegi jellemzőjéről.²³ A társas emberi létezés, mely az ember lényegi létjellemzőjének számít, folyamatos formálódásban és kibontakozásban van, és ennek a formálódásnak és kibontakozásnak mindig van egy transzcendentális aspektusa

Az igazság problémája az időtudat és a keletkezés husserli filozófiájában. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2020.

- 20 Husserl: *Zur Phänomenologie der Intersubjektivität...* Id. kiad., 111–194.
- 21 Edmund Husserl: *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Zweites Buch: Phänomenologische Untersuchungen zur Konstitution.* Martinus Nijhoff, Hága, 1952.
- 22 Ehhez: Marosán: *Kontextus és fenomén II.* Id. kiad. Továbbá: Ullmann Tamás: *A láthatatlan forma. Sematizmus és intencionalitás.* L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2010. Zuh Deodáth: *Edmund Husserl ismeretfilozófiája.* L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2015.
- 23 Ehhez: Husserl: *Az európai tudományok válsága és a transzcendentális fenomenológia.* Első kötet. Id. kiad. Uő: *Kartézianus elmélkedések.* Ford. Mezei Balázs. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 2000. Uő: *Formale und transzendente Logik. Versuch einer Kritik der logischen Vernunft.* Martinus Nijhoff, Hága, 1974. Lásd továbbá: Anthony Steinbock: *Home and Beyond. Generative Phenomenology After Husserl.* Northwestern University Press, Evanston, Illinois, 1995.

is. Az *empirikus történelem* mellett lényegi módon beszélhetünk és beszélünk is kell egy *transzcendentális történelemről* is.

Ezen a ponton vonhatjuk be az elemzésbe a *teleológia* eszméjét. Husserl szerint beszélhetünk a teleológia *empirikus* értelméről is, amelyhez a természeti folyamatokat, a nem fenomenológiailag tekintett jelenségeket elemezve indukció útján juthatunk el.²⁴ Van azonban a teleológiának egy lényegi, transzcendentális és fenomenológiailag megtisztított értelme is, amelyet a dolgok, a folyamatok szerkezeti, Husserl megfogalmazásával *eidetikus* (tehát a dolgok tiszta, lényegi „formáját”, „*eidoszát*” elkülönítő, kiemelő) vizsgálata révén nyerhetünk el. Ez azon alapul, hogy bizonyos fenomének fogalmi, szerkezeti szinten implikálják, vonják maguk után, hogy bizonyos célra irányulnak. *Megismerési erőfeszítéseink* arra irányulnak, hogy a dolgok ilyen vagy olyan jellemzőit valóban, azok „magánvalósága” vagy „igaz léte” szerint megismerjük. A *kommunikációs aktusoknak* az a céljuk – amennyiben valóban közölni akarunk velük valamit, nem pedig manipulálni, félrevezetni akarjuk a másikat (ami a kommunikáció nem genuin, nem tulajdonképpeni módjának tekinthető) –, hogy megértessük magunkat a másikkal, hogy bizonyos információt megosszunk a másik személlyel. Az *eszmék célja* az, hogy célra irányítsák egyéni vagy közösségi cselekvéseinket, és legalább részlegesen megvalósuljanak a világban, a világbeli cselekvés révén. A sort tetszőlegesen folytathatjuk.

Félresiklások nyilván előfordulnak. Amikor egyéneknek egymással összeütköző céljai vannak (például sportolók, akik egy versenyen az első helyezéért versengenek egymással, amikor két vagy több személy egy romantikus helyzetben ugyanannak a személynek a kegyéért verseng – feltételezve, hogy ez a helyzet kizárja a dilemma poligám vagy poliamorikus feloldását –, vagy két vagy több személy versenyez egymással egyazon meghirdetett állásért stb.), akkor nyilván kell, hogy legyen olyan, akinek a törekvései kudarcot vallanak, és egy másik, aki győz (vagy adott esetben mindenki kudarcot vall, de ez itt közömbös). A történelemnek vannak vargabetűi, vannak problémák, amelyek a megismerés történetében nagyon sokáig nem találják meg a megoldásukat, van, hogy a történelemben a „jó” elbukik, sőt, a történelemben túl sokszor lehetünk szemtanúi annak, hogy sötétebb erők nyernek vagy vannak fölényben. Husserl számára azonban a jelenségekben jelentkező lényegi irány, a tendenciák apodiktikus, félreérthetetlen megjelenése az, ami igazán érdekes. Ezek alapján ragadhatunk meg, illetőleg dolgozhatunk ki egy nem empirikus, hanem a dolgok lényegi, eidetikus szerkezetében lehorgonyzott és transzcendentális teleológiát.

24 Husserl: *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Erstes Buch...* Id. kiad., 125.

Az, hogy egy bizonyos – nagyobb folyamatokat átfogó – irány mikor teljesül be, ennek a transzcendentális teleológiának a szempontjából közömbös. A faktikus beteljesülés egy empirikus, és ennél fogva kontingens, esetleges kérdés. De az irány maga kétségtelen. Husserl szerint ez apodiktikus – tehát a tévedés lehetőségét kizáró – bizonyossággal adott. Husserl szerint tulajdonképpen már a természeti folyamatokban – a kozmikus történelemben, illetve az evolúcióban – is megfigyelhető egy ilyen irányultság. Ez a természet *eidoszában* immanensen adva lévő *télosz*, cél az élet, majd a tudat létrejöttére, és a tudat megjelenésével a tudat egyre komplexebb formáinak a kibontakoztatására vonatkozik. Husserlnél az evolúció fenoménjében feltárható az a tendencia, hogy egyre komplexebb szubjektumok jöjjenek létre, akik egyre komplexebb és szofisztikáltabb módon kapcsolódnak egymáshoz és a világhoz.

Ezt a gondolatot Husserl már egy 1908/1909 táján kidolgozott hosszabb kéziratban, a B II 2-es címkével archivált mappában részletesen előadta egy olyan, spekulatívabb metafizikai koncepcióba beleágyazva, mely szerint jelen életünk a lélekvándorlás végtelen folyamatába illeszkedik, a halál után a lelkek a funkcionális (működésbeli) komplexitás magasabb fokán ébrednek fel újra, és ennek az egész teleológiának a motorját a végtelen tökéletesség eszménye, maga Isten képezi.²⁵ Husserl szerint *Isten az*, aki az egész kozmikus teleológiát működésben tartja, mint annak motorja, és elősegíti azt, hogy a dolgok, a folyamatok immanens és tiszta *eidoszában* benne rejlő teleologikus tendencia, az általuk implikált tiszta cél előbb vagy utóbb beteljesedjék.²⁶ Az ember szintjén a teleológia érvényesülése annál is komplexebb, mivel Husserl szerint az ember lényegi jellemzője az öntudat és a szabadság, ami azt is jelenti, hogy jelentős eszközök is adottak számára, hogy az emberi történelem immanens *téloszát* hátráltassa, kisiklassa, vagy akár teljesen meg is hiúsítsa.²⁷ A következőkben a történelem, illetve a teleológia emberi szintjeire fogunk fókuszálni.

25 Husserl: *Zur Phänomenologie der Intersubjektivität...* Id. kiad., 5–9. Uő: *Grenzprobleme der Phänomenologie...* Id. kiad., 137–168. Ehhez még lásd uő: *Zur Phänomenologie der Intersubjektivität. Texte aus dem Nachlass. Dritter Teil. 1929–1935.* Martinus Nijhoff, Hága, 1973, 378–386. (1931. november 5-i keltezésű kézirat)

26 Ehhez lásd még Mezei Balázs: *Zárójelbe tett Isten. Edmund Husserl és egy fenomenológiai prototeológia vázlata.* Osiris Kiadó, Budapest, 1996. Lee Chun Lo: *Die Gottesauffassung in Husserls Phänomenologie.* Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main, 2008.

27 Az emberi szabadság egyik következménye, hogy saját létét képes újra és újra *váltságba* sodorni. Ennek eredménye, hogy a teleológia megvalósulása nem csupán megakadhat vagy félrecsúszhat, de a teleológiát hordozó szubjektum – az emberiség vagy valamely csoport – akár el is tűnhet, ezáltal felszámolva az elvi lehetőségét is annak, hogy a teleológia egyszer beteljesülhessen. Husserl így ír erről az 1935

2. A teleológia szintjei Husserlnél és a teleológia mint feladat

A kozmikus történelem, amely az élet, majd a tudat megszületéséhez vezet, tehát a teleológia első szintje. Husserl azonban további szintekről is beszél, mindenekelőtt az emberi történelemmel összefüggésben. Szisztematikusan Husserl a *Válság* híres, 26. mellékletében ismerteti a történelmi teleológia egyes, legfőbb szintjeit.²⁸ Egész pontosan három ilyen fő szint van. Az első az organikus és ösztönös történelem foka. Ebben a népek ösztönösen kialakítanak maguknak és maguk körül egy kulturális környezetet, de a történelemnek ezt a fokát még kevésbé az öntudatos racionalitás, mint inkább a ráció irányába történő, de alapvetően vak, ösztönös és tapogatózó tendenciák jellemzik. A második a racionalitás és a szigorú elvek szerint történő teoretikus megismerés korszaka, amely az ókori görögséggel jön el, legalábbis Husserl értelmezésében. Végül a harmadik korszakot magának a fenomenológiának a megszületése jelentené, amelyről Husserl úgy gondolja, hogy általa – a fenomenológia által – került a teoretikus megismerés és a tudományosság, végső soron az egész emberi lét biztos vágányra; vele – a fenomenológiával – indul el igazán az emberi történelem *genuin* és autentikus teleológiája, amely az emberiség számára a racionalitás és a kultúra soha nem látott magasságainak és távlatainak a kiteljesítését hozza el.

Husserl szerint már az első korszakban is nagyon határozott tendencia érvényesül az egyes népekben, mely a teoretikus megismerés és a *genuin*, autentikus, mert racionális alapokon nyugvó emberi létezés kialakítása felé irányul. Az emberben ugyanis, véli Husserl, benne munkál az észösztön, a racionális magatartásra és ismeretszerzésre vonatkozó

májusában Bécsben megtartott, „Az európai emberiség válsága és a filozófia” című előadásában: „Az európai lét krízisének csak két kivezető útja van: Európa vagy elpusztul, mert elidegenedik életének racionális értelmétől, és szellemellenességbe, barbárságba hanyatlik, vagy újjászületik a filozófia szelleméből, az ész a naturalizmust végképp leküzdő heroizmusa által. Európa legnagyobb veszélye a fáradtság. Küzdjünk e minden veszélyek legveszedelmesebbike ellen, mint »jó európaiak«, azzal a vitézséggel, amely a végtelen harctól sem riad vissza, akkor a Nyugat emberi küldetésében való hitelenség pusztító tüzéből, a kételkedés izzó lángjából, a roppant fáradtság hamujából az élet új bensőségének és átszellemítésének főnixje támad fel, mint hatalmas és távoli emberi jövőendő záloga: Mert csupán a szellem halhatatlan.” Edmund Husserl: *Válogatott tanulmányai*. Ford. Baránszky Jób László. Gondolat Kiadó, Budapest, 1972, 366–367.

28 Edmund Husserl: *Az európai tudományok válsága és a transzcendentális fenomenológia*. Második kötet. Ford. Egyedi András és Ullmann Tamás. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 1998, 239–241.

ösztönös törekvés.²⁹ Ez úgy is megnyilvánul, mint ösztönös, öncélú *kíváncsiság*, amelyet nem az önfenntartás, a túlélésre való törekvés hajlama irányít, hanem a vágy, hogy közelebbi ismeretségbe kerüljünk azzal, ami körülvesz bennünket.³⁰ Heideggerrel szemben³¹ Husserl a kíváncsiságban nem egy hanyatló, nem-tulajdonképpen tendenciát lát, hanem a megismerés első, ösztönös kezdeteit. Az emberben – a közvetlen környezetében előforduló dolgokkal, fejleményekkel való közelebbi megismerkedés ösztönös vágyán túl – egy magasabb szinten az a kíváncsiság, átfogóbb kíváncsiság is jelentkezik, hogy *az őt körülvevő világot, mint egészet ragadja meg és magyarázza meg*.

Ennek a tendenciának, ennek a közösségileg is meghatározott és kifejezett ösztönös törekvésnek az első szisztematikus megfogalmazása a *mítosz*, illetve a *mitológia*. A mítoszban és a mítosz által az archaikus ember Husserl szerint narratív formában szeretne választ adni a világ bizonyos alapvető jelenségeire, illetőleg magának a világnak az eredetére, a világ alapvető rendjének és szerkezetének a kialakulására, és nem utolsó sorban önnön helyére a világban mint *kozmoszban* (azaz mint egy jól megformált rendben). A mítosz Husserl véleménye szerint nem más, mint az ember episztémikus ösztönének még egyelőre naiv, kezdetleges kifejeződési formája.³² A következő, Husserl nézete szerint reflektáltabb, letisztultabb, összeszedettebb, rendezettebb szint a *vallásé*. Míg a mítosz a legtöbbször szájhagyomány útján terjed, és racionalitási fokában jelentősen elmarad a vallás mögött, addig a vallás legtöbbször már összekapcsolódik az írásbeliséggel, bizonyos intézményi formákkal (egyházi szerveződés), papsággal mint egyfajta, jól szervezett értelmiséggel, amely a szent szövegeket kanonizálja, vagyis dönt azok érvényességéről (szent szöveggként való elismerésükről) vagy érvénytelenségükről, és amely

29 Husserl: *Grenzprobleme der Phänomenologie...* Id. kiad., 225, 243–244. Lásd továbbá: Marosán: *Kontextus és fenomén*. Id. kiad., 380. Uő: *Kontextus és fenomén II*. Id. kiad. Továbbá: Nam-In Lee: *Edmund Husserls Phänomenologie der Instinkte*. Kluwer, Dordrecht, 1993.

30 Lásd Edmund Husserl: *Zur phänomenologischen Reduktion. Texte aus dem Nachlass (1926–1935)*. Kluwer, Dordrecht, 2002, 260. Ehhez még: Dermot Moran: *Introduction to Phenomenology*. Routledge, London & New York, 2002, 182–183.

31 Martin Heidegger: *Lét és idő*. Ford. Angyalosi Gergely, Bacsó Béla, Kardos András, Orosz István, Vajda Mihály. Osiris Kiadó, Budapest, 2007.

32 Ehhez: Husserl: *Válogatott tanulmányai*. Id. kiad., 343–345, 350–352. Továbbá: Ernst Cassirer: *Philosophie der symbolischen Formen. Teil 2. Das mythische Denken*. Bruno Cassirer, Berlin, 1925. Marosán Bence Péter: *The Mythical Mind and its World – Husserl and Cassirer on Mythical Consciousness*. In Thiemo Breyer – Marco Cavallaro – Elio Antonucci (szerk.): *Husserl and Cassirer. Perspectives on the Philosophy of Culture*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 2022, 153–174. /Series: Works in Phenomenology and Anthropology/

gondosan kialakítja a szent szövegek értelmezésének, illetve – jogi, törvényi, normatív részeit tekintve – gyakorlati alkalmazásának specifikus, szintén elfogadottnak tekintett módjait.³³ A vallás már egy előrehaladotabb civilizációs fejlődési fokot jelöl, a racionalitás egy magasabb fokát.

A következő szint, ami Husserl szerint az emberi racionalitás és vele együtt az emberlétet jellemző igazi teleológia elindulását jelzi, a tiszta teoretikus gondolat és megközelítésmód megszületése az ókori görögségben.³⁴ Ebben a folyamatban Husserl alapvető szerepet tulajdonít a „rácsoálkozás” („*thaumadzein*”) motívumának, amikor az emberek szisztematikusan és öncélú módon akarták megérteni a dolgok igaz és magánvaló létét.³⁵ Husserl úgy gondolja, ebből nőtt ki a görög tiszta teoretikus tudományosság koncepciója, amely egyszersmind a tudomány egy eminens, kiváltképpeni formáját is megadja. Ebben az értelmezési keretben a görög hagyományra oly mélyen jellemző etikai vonal szintén nagyon fontos Husserl számára. A *tiszta racionalitást érvényre juttatni* a megismerésben és az etikai, normatív cselekvésben is (önmagunkért és ember-, illetve lénytársainkért viselt felelősségként), ez Husserl szerint az emberi létezés *tulajdonképpeni módjának* első,³⁶ valóban kiforrottnak mondható megjelenési módja és igazi betörése a történelemben.

A tiszta teoretikus gondolatnak, a racionalitásnak és racionális attitűdnek az ókori görögségben kialakított formájának a megszületésére Husserl úgy is hivatkozik, mint *ősalapításra* (*Urstiftung*). Husserl szerint ennek az attitűdnek az antikvitásban végbemenő kimunkálása és képviselése egyfelől, amint említettük, a racionalitás kiváltképpeni alakzatát eredményezte, másfelől, ezzel szoros összefüggésben, az emberiség történetét is elindította a számára rendeltetett, tulajdonképpeni úton. A racionalitásnak, a racionális gondolatnak ez az ókori tudományosságban történő lefektetése Husserl szerint egy tulajdonképpeni teleológia elindulását is jelentette. Ez a teleológia azután a középkorban – amely az egyház nyomása és tekintélye alatt itt, Európában, „az akarat imperialisztikus egységét”³⁷ valósította meg, tehát egy nem tisztán racionális alapokon nyugvó tudomány- és társadalomszervezést – elakadt, illetve félresiklott.

33 Husserl: *Válogatott tanulmányai*. Id. kiad., 323–367. („Az európai emberiség válsága és a filozófia”)

34 Uo.

35 I. m. 345–346.

36 A tulajdonképpeniség husserli koncepciójáról részletesebben lásd majd tanulmányunk következő szakaszában: IV. Autentikus együttlét mint az emberi történelem végső értelme.

37 Edmund Husserl: *Aufsätze und Vorträge, 1922–1937*. Kluwer, Dordrecht, 1988, 53.

Ez tette szükségessé, hogy a görögöknél egyszer már lefektetett és gondosan kimunkált racionális és teoretikus attitűd, valamint az általa kijelölt teleológia, a maga tisztaságában újra meg legyen fogalmazva, újra le legyen fektetve. Pontosan ez megy végbe Galileivel és Descartes-tal a modernitás kezdetekor.³⁸ Husserl erre az új eseményre úgy hivatkozik, mint *utólagos alapításra* (*Nachstiftung*), illetve újraalapításra (*Neustiftung*). A tiszta racionális gondolat újkori története Husserl nézete alapján ott siklott félre, hogy az újkorban feledésbe merült, hogy a tudományos teljesítmények mindenkor egy őket létrehozó szubjektív forrásból fakadnak, mely forrás (a konstituáló szubjektivitás) nem része a természetnek, valamint, hogy az objektívnek vélt evidenciák és igazságok egy szubjektív evidenciákból álló alapzaton nyugszanak, nevezetesen az *életvilágon* mint minden megismerés és praxis eredeti szubjektív horizontján. Husserl úgy gondolja, hogy a teljesítő szubjektivitás mint alapvetően nem naturális ősforrás, valamint az életvilág mint eredeti, szubjektív és gyakorlati kontextus elfedetté válása, illetve feledésbe merülése a 18. században szükségszerű módon vezetett el egy egysíkú, leegyszerűsítő, redukáló racionalitáshoz, valamint ezzel szoros összefüggésben naturalizmushoz, ami mindent természeti létezőként és folyamatként ragad meg.

Husserl a racionalitás modernkori projektjének pozitivizmusként és naturalizmusként való félresiklásából eredezteti a 20. századi emberiség legkülönbözőbb válságjelenségeit, amelyek szerinte végső soron magának az emberiségnek a fizikai megsemmisülésével fenyegetnek. A racionalitás modernkori teleológiájának félresiklásából vezeti le a barbarizmus olyan új formáit is, mint a nemzeti szocializmus, amelynek maga Husserl is szenvedő alanya, üldözöttje volt. Ez az egyoldalú, sekélyes és naturalista racionalitás Husserl megítélése szerint egy katasztrofális irányt jelölt ki az európai és tágabban globális történelemben, amely elfedetté tette az emberi lét igazi értelmét, jelentőségét és az ember valóságos mivoltát, jelesül, az emberi létezés nem naturalizálható aspektusát. Husserl úgy véli, az emberiség számára szó szerint létkérdés az, hogy végső, és immár kisiklathatatlan alapokra helyezzük azt az eredeti, valóságos teleológiát, amely a görögöknél – a racionális attitűd éthoszával – lett első ízben lefektetve az ősalapítás gesztusával, és az újkorban Galilei és Descartes révén került új alapokra.

Ezt a *végső megalapozást* – *Endstiftung* – látná el Husserl szerint a fenomenológia. Husserl úgy gondolja, ha a fenomenológiában feltárt végső evidenciákat és magát a fenomenológiát mint szemléletmódot és módszert szigorúan szem előtt tartjuk, akkor az emberiség számára

38 Husserl: *Az európai tudományok válsága és a transzcendentális fenomenológia*. Első kötet. Id. kiad.

legmegfelelőbb teleológia immár végső alapokra kerül, és biztos úton van a beteljesülés, illetve a végtelen fejlődés felé. Husserl meggyőződése szerint a fenomenológia alkalmas arra a leginkább, hogy az *autentikus* individuális és közösségi létet lehetővé tegye és biztosítsa, így Husserl valóságos társadalomszervező funkciót tulajdonít a fenomenológiának.³⁹ Ez lesz tanulmányunk következő, befejező szakaszának a témája.

3. Autentikus együttlét mint az emberi történelem végső értelme

Az emberiség *genuin*, eredeti és legfőbb *télosz*ának kiteljesítése Husserl szerint valahol mindig félrement. Husserl szerint a probléma mindenekelőtt a megfelelő szemléletmód és módszer kialakításának elhibázásában rejlett, illetve abban, hogy ha sikerült egy közel tökéletes módszert és szemléletet megfogalmazni – mint például Descartes-nál –, akkor nem sikerült mellette kellő határozottsággal és eltökéltséggel kitartani. Az antik görögségben megfelelő tisztasággal kialakított teoretikus és racionális gondolat a középkorban dogmatikus metafizikába torkollott,⁴⁰ az újkorban Descartes-tal megjelenő világos és elkülönített („*clare et distincte*”) belátás követelménye elfedettté vált, és végül dogmatikus, redukcionista naturalizmussá torzult.⁴¹ Egyedül a fenomenológia tudta teljesíteni azt – legalábbis Husserl véleménye alapján –, hogy olyan módszerrel és szemlélettel szolgáljon, amely mindent eredeti evidenciákra vezet vissza, és képes arra, hogy a kutató tudóst, amennyiben tényleg hű marad a fenomenológia elveihez, mindenütt a legracionálisabb és legbiztosabb felismerésekhez vezesse el – nem pusztán az elmélet, de a gyakorlat területén is.

39 „Mi tehát – miként tekinthetnénk is el ettől? – filozofálásunkban az emberiség funkcionáriusai vagyunk. Saját, igazi filozófusi létünkért érzett egészen személyes felelősségünk, mely személyek közösségében valósul meg, egyszersmind felelősséget jelent az emberiség igazi létéért is.” Husserl: *Az európai tudományok válsága és a transzcendentális fenomenológia*. Első kötet. Id. kiad., 35.

40 Ehhez: „Fünf Aufsätze über Erneuerung”. (Die Kaizo-Artikel). In Edmund Husserl: *Aufsätze und Vorträge...* Id. kiad., 3–124.

41 Ehhez: A fenomenológia ideája. In Husserl: *Válogatott tanulmányai*. Id. kiad., 27–110. Továbbá: *Erste Philosophie* (1923/4). *Erster Teil: Kritische Ideengeschichte*. Martinus Nijhoff, Hága, 1956; *Kartézianus elmélkedések...* Id. kiad.

Az autenticitás, az autentikus vagy tulajdonképpeni létezés kérdése már jóval Heidegger *Lét és idő* című műve⁴² előtt megtalálható volt Husserlnél, *Eszmék egy tiszta fenomenológiához és fenomenológiai filozófiához* című könyve (1912) második kötetének 60/c paragrafusában („Idegen befolyások és a személy szabadsága”).⁴³ Itt Husserl az autonómia, a tulajdonképpeni létezés lényegét abban véli felismerni, hogy a személy külső befolyástól mentesen, saját racionális, evidensnek vélt belátásaira való tekintettel hoz döntéseket. Természetesen a döntéshozatal során figyelembe vehetjük, sőt, ha racionálisan szeretnénk viselkedni, végességünkre való tekintettel, figyelembe is kell vennünk mások, optimális esetben szintén racionalitásra, világosságra és evidenciára törekvő belátásait, illetve megnyilvánulásait, de a döntéseket végső soron magunknak kell meghoznunk. A racionális személy nem azért dönt így vagy úgy, mert másvalaki ezt vagy azt javasolta – ez volna a nem-tulajdonképpeni, önállótlan létezés –, hanem azért, mert mások javaslatait, meglátásait, és végül minden információt figyelembe véve ez vagy az a döntés tűnik a racionális választásnak.

Husserlnél jelentős hangsúly van a *közösség* szerepén a racionalitás és az evidencia a szellemi haladás egy adott fokához mért legteljesebb alakjának megteremtésében. A belátások, az egyén álláspontjáról tett ítéletek mindig ki vannak téve a *kritikának* – senki és semmi sem kritizálhatatlan. A kritika mércéje viszont mindig a racionális belátás és a végső szemléleti evidencia, illetve adódás kell, hogy legyen. Mindig elképzelhető azonban, hogy bizonyos dolgokat másvalaki jobban lát nálunk. A tudományos kutatásban – de épp így gyakorlati ítéletekben – mindig nyitottnak kell lennünk a többi emberre. Végső soron azonban mindig az egyes ember az, aki döntést hoz elméleti és gyakorlati kérdésekben.⁴⁴ Husserl szerint egy oda-vissza mozgás található egyéni és közösségi belátás, illetve döntéshozatal között. Véleménye szerint az *autentikus közösséget* tisztán a racionalitás és a végső szemléleti evidenciák, adottságok alapján álló – gondolkodó és cselekvő –, egymásra nyitott, türelmes és autonóm individuumok csoportja alkotja. *Ez a nyitott diskurzus társadalma, mely a személy és annak szabadsága alapvető tiszteletén nyugszik.*

Az emberiség tulajdonképpeni történelme, Husserl szerint, csak egy ilyen társadalommal kezdődhet el. *Kizárólag ez a társadalmi formáció képes arra, hogy beindítsa az emberi történelem tulajdonképpeni, igaz teleológiáját.* Meggyőződése szerint a fenomenológia képes arra, hogy a leghatékonyabban alakítsa ki és szilárdítsa meg egy ilyen társadalom

42 Heidegger: i. m.

43 Edmund Husserl: *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Zweites Buch.* Id. kiad., 268–269.

44 Ehhez: Marosán: *Kontextus és fenomén...* Id. kiad., 407–411.

elméleti, intézményes és gyakorlati alapjait. Husserl hite szerint minden korábbi teleológia ott siklott félre, hogy nem állt a háttérben kellőképpen szigorú módszer, amely az elméleti és a gyakorlati észet képes lett volna visszavezetni a valóban végső evidenciákhoz, és biztosítani, hogy a teoretikus és praktikus döntéshozatal során az individuum, valamint a közösség kitartson ezen evidenciák szemlélete mellett. Ennek igazán komoly lehetőségét, úgy vélte, első ízben a *fenomenológia* teremtette meg.

A fenomenológusok, véli Husserl, így válnak az „emberiség funkcionáriusaivá”,⁴⁵ ahogy végül is ilyen szerepet töltött be az összes korábbi tudós és filozófus, hozzájárulva ahhoz, hogy eljussunk egy olyan társadalomig, melyet ténylegesen és minden ízében a racionalitás hat át és vezérel. Ez azonban nem egy olyan egyoldalú racionalitás, mint a modernitás észszerűségezménye, mely naturalizmusba és pozitivizmusba torkollott, mindent az uralhatóság és az eszközszerűség terminusaiban értelmezett, és amely jelenleg – Husserl sejtése szerint – a globális katasztrófa felé tereli a társadalmat. Hanem a transzcendentális fenomenológia mindenoldalú racionalitása, mely képes a dolgok *önérték voltát* is felismerni, mindenütt képes az embert körülvevő adottságok és maga az emberi lét *axiológiai* (értékelméleti) minőségeit észlelni, és ezért képes az emberi jogok, az emberi személy, a szabadság és végül a nem-emberi lények, valamint a természet *genuin* tiszteletére.⁴⁶

A jövő az embert és a természetet egyaránt tisztelő, racionális társadalomé, mondja Husserl, és a történelem is igazán csak vele fog tudni elindulni. Vagy ez, vagy a morális, és vele együtt fizikai megsemmisülés az igazi történelem.⁴⁷

45 Husserl: *Az európai tudományok válsága és a transzcendentális fenomenológia*. Első kötet. Id. kiad., 35.

46 Ehhez: Erazim Kohák: *Az értelmes szív*. In Lányi András – Jávör Benedek (szerk.): *Környezet és etika*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2005, 311–327.

47 Husserl: *Válogatott tanulmányai*. Id. kiad., 366–367.